

Szociológia és építészet

A szociológusnak, ha napjaink emberi válságát vizsgálja, észre kell vennie a XIX. és XX. század belső ellentmondásait, a tagadhatatlan átalakulást, mely a racionalizmustól egy új, ma még alig körvonalazható irracionalizmusig vezetett. A XIX. század racionalizmusának kétségkívül ragyogó eredményei vannak: a francia forradalomtól az első világháborúig eltek alig száz év alatt az emberi civilizáció nagyobb mértékben fejlődött, mint talán egyittvéve az emberiség egész párezer éves — előttünk ismert — úgynevezett történelmi korszakaiban. A XX. század azonban az emberi szellem fejlődésében is koriordulót jelentett. A racionalizmus mintha önmagát versenyezte volna le tudományos tételek és megállapítások, melyek az emberi ész örök axiómáinak igényeivel indultak e! útjukra, a fejlődés dinamikájában rövid 30—40 év múlva a rohanó idő által betemetett anakronizmusokká váltak. Az inga a tudomány terén is sok esetben az egyik szélsőségből a másikba lendült s az emberi szellem az örökérvényűnek kikiáltott tantételeket magábanfoglaló pozitív tudományosságtól, a csalhatatlannak vélt racionalizmustól, a diadalmasnak hit materializmustól mindinkább megcsömörlött s újból a megmagyarázhatatlan misztika, az irracionális transzcendencia, a kifürkészhetetlen metafizika felé kezdett fordulni. Ez a fordulat az emberi léleknek eddig szinte ismeretlen mély ségeibe engedett bepillantást s kezdete lett egy új szellemi fejlődésnek, mely napjaink XX. századát hovatovább már teljesen a maga képére formálja.

S talán érhető is, hogy a racionalizmus csillaga elhomályosodott, mert hiszen a pozitív tudomány hiába vitte előre a civilizációt és hiába szabadította fel az embert a „kozmosz elnyomás“ alól és hajtotta az ember igájába a természet erőit, a filozófia örök nagy kérdéseire, az élet titokzatos miértjeire és törvényszerűségeire még annyira sem tudott kielégítő feleletet adni, mint a középkori bölcsészet (nem is szólva az ókorról); a liberalizmus hiába szabadította fel az emberi energiákat, az emberi lelket nem tudta újjá teremteni s a megismerés révén a társadalmat még talán boldogtalanabbá, elégtelenebbé tette; a materializmus hiába emelte az anyagot oltárra, hiába tört az ég felé gigászi felhőkarcolókkal s hiába ringatta az emberiséget az elektromossággal és a gépkultúrával szinte a „teremtés“ illúziójába, hiába hozott létre a kőszáli sasok birodalmát meghódító repülőgépeket s a tengerek mélyének csodás világába behatoló tengeralattjárókat, hiába alakította át a hangot fénné s a fényt hanggá, a hőt elektromossággá s az elektromosságot hővé, hiába, mert nem tudott előállítani egy olyan kicsiny, igénytelen valamit sem, mint egy csiraképes búzaszem, amely kikel, kalászba szökken s termést ad. Az emberi szellem meghódíthatta a mechanizmus birodalmát, de az organizmus világa zárva maradt előtte. Hiába égett a prometheusi isteni tűz az emberi agyban, hiába volt a fausti végtelenbe törekvés az emberi tettben, a teremtés titkainak kapui egy hajszálnyit sem nyíltak meg az emberi tudásvágy előtt,

Az Ész csődöt mondott, amikor a materializmus világán túl a szerves élet összefüggéseire kellett volna rávilágítania. A racionalizmusnak meg kellett buknia, hiszen saját édes gyermekének, az elektromosságnak sem tudta a kíváncsi ember előtt elfogadható magyarázatát adni. Csoda-e, ha a XX század embere végül is megcsömörlött a pozitív tudománytól, mely volíaképen saját maga alatt vágta a fát, hiszen az emberiséget nemhogy megerősítette volna maga-

sabbrendűségének tudatában, hanem a csillagászat és a geológia révén főreg mivoltának az ész világánál történt felismerésébe taszította bele. Mert mi már az ember, ha nem főreg, ha a föld egy porszem a Végtelenségben. De nemcsak a Térben válik úgyszólván semmivé az ember, hanem az Időben is, mert ha ennek a porszemnek, a Földnek többmillió éves történetét egy esztendő léptékkal mérjük, akkor az emberiség ennek az évnek az utolsó napján, s akkor is csak az utolsó órán jelenik meg a Míndeaságban. Az történt az emberiséggel, amit Verseyhy ír epigrammájában: a múlt században a tudás szürcsölése közben, mint iskolás gyermek éretlen kincsekkel kérkedett, ma pedig mint teljesebb eszű bölcs megalázza magát.

* * *

A szociológusnak ezeket kell végiggondolnia, ha látó szemmel vizsgálja azt a nagy szociológiai jeleoséget, osztódást, mely az egymással szembenálló úgynevezett népi és urbánus vitában, felfogásban, sőt talán világnézetben ma európaszerte megmutatkozik. A népi és urbánus vita ugyanis lényegében s végső okaiban szétbontva nem más, mint a most kialakulóban lévő XX. századnak szembefordulása a XIX. századdal; visszatérés a racionalizmus csodáitól a metafizika kifürkészhetetlen s épen ezért lenyűgöző titkaihoz, a technikai és anyagelvű civilizációval szemben, a szellemi és lelki kultúra rehsbilitása. Vagyis: a népi és urbánus vita voltaképpen annak a nagy szellemi erjedésnek szociológiai jelentkezése, amelyet feotebb mint általános kultúrtörténeti, illetve kultúrfilozófiai válságot vázoltunk föl.

A népi és urbánus magatartás valójában életformát: falusi, illetve városi életformát jelent s mini ilyen, az előbbi a lelkiiségen és a metafizikán alapuló kultúrának a kerete, az utóbbi pedig a gépek uralmán nyugvó civilizációnak a társadalmi vetülete. S miként a természetes emberi életformát a föld- és természetközei falusi élet jelenti, épen így

az emberi közösségek fejlődésképes életének is a kultúra nélkülözhetetlen szüksége. Mégpedig az a kultúra, amelyet Karácstny Sándor jelképrendszernek nevez. Ez a kultúra, amely hisz egy transcendens, természet és emberfeletti világban s ezt a hitet szimbólumokban, jelképekben fejezi ki, — biztosítja a közösségi együttélést, a társadalmi harmóniát és minimálisra csökkenti a „bellum omnium contra omaes“ társadalmi jelenségét. A civilizáció azonban ezt a jelképrendszert lerombolja, ezért szaporodnak a törvények, a szabályok, ezért terjeszkedik rohamosan az állam és a közigazgatás: az embert *nem* a saját lelkiismeretében élő s a jdképekben kifejeződő iranscendens hit, hanem pusztán a törvény parancsai tartják féken. Vagyis s mai ember lelkéből mindinkább kipusztul a moral, s megtartása arra irányul, hogy semmiféle morál ne akadályozza cselekedeteiben. A bajt fokozza, hogy ez a magatartás *nem umoraltás*, hasem *immoralitás*, mert az erkölcsnélküliség csak az értelmetlen állatvilágban lehet amoralitás. Az érzelmes ember erkölcsi normák nélkül egyenesen erkölcsellenessé válik. És ez az állapot a közösséget és az egyént egyaránt válságos helyzetbe sodorta. Már a régi rómaiak tudták, hogy „plurime teges, pessíma respublica“, sok törvény rász közállapotokat jelenti, A rász közállapotok a mai ember történelmi válságának a közvetlen következményei. A mai ember pedig azért van válságban, mert a kultúra omlik össze körülötte. Civilizáció nélkül ugyanis találhatunk emberi közösségeket térben és időben: jelenbea és múltban egyaránt, de kultúra nélkül az emberi élet elviselhetetlen. Az állatvilágban a hangyák és méhek *élete* is civilizációs formákat mutat, de kultúrát csak az emberi élet teremthet; csak az ember temeti el halottait, mint Kodolányi írja Márai röpiratához írt megjegyzéseiben.

Ez a jelképrendszer ma mind nagyobb arányban és mind erősebb ütemben pusztul ki a civilizáció hatása alá került emberek lelkéből: tehát a nagyvárosok lakóiból. A

falusi életforma ezzel szemben máig is őrzi a jelképrendszerben való gondolkodás formáit. Ortega korunk városalakóját „tömegembernek“ Kodolányi — Dosztojevszkij nyomán — „autonom embernek“ nevezi. Ez a — modern — embertípus eltérte mindazon kötelékeket, amelyek egy természetfölötti, transcendens világ íratlan törvényei révén az emberi cselekedetek zsinórmértékét alkották: független szabad, önálló ember lett, Az ész, a „felvilágosodás“ folyamata útján Isten helyére az ember gondolkozásába Lucifer („Fényhozó“) iktatta s a kultúrának csupán a romjai maradtak meg az esztétikai szempontok és a művészi szépségek többé-kevésbé még a régi elvei és szabályai formájában. Mindez azonban ma még csak a városra vonatkozik. A falusi életforma még nem cserélte fel Istent Luciferrel. A falusi életforma, a *népi felfogás* még mindig rendelkezik a *közösség! élet szervezéséhez, életképességéhez, működésének fenntartásához szükséges jelképrendszerrel*; még mindig a kultúrát, az emberi lélekbe ojtott transzcendenciát képviseli.

Ezért játszik nagy szerepet a szociológiában és a szociálpolitikában is a népi és az urbánus vita, Az életerős közösségi élet megszervezése és fenntartása a szociológia *célja* és a szociálpolitika *feladata* s ezért a társadalomtudó Hiányok éber figyelemmel kísérik mindazokat a jelenségeket amelyek ezt a célt, illetve feladatot elősegítik, vagy hátráltatják.

* * *

A népi és városi irányzat csatája az utóbbi évtized folyamán a magyar közéletben, sajtóban, irodalomban és politikában egyaránt mind erősebb mértékben fejlődött ki. A közvetlen fellépését valószínűleg a falukutató mozgalom okozta. A magyar közvélemény érdeklődését a magyar falu és a magyar parasztság helyzetére, sorsára a faluk utalók által írt szociográfiák irányították rá. A vita különösei: szépirodalmi vonalon ver mind nagyobb hullámokat, azonban a legutóbbi idők folyamán már átcsapott a művészetekre is

és így napjainkban már az *építészet* tekintetében is érezteti hatását.

Talán nem túlozunk, araikor megállapítjuk, hogy az építészetnek a társadalom életében és fejlődésében van legalább akkora szerepe, mint a művészet egyéb ágazatainak, sőt talán még mint az irodalomnak is. Az emberi élet ke-reteit ugyanis az építészet hozza létre. Az építészet a föld« felület egy bizonyos részletét határolja el és települési szempontból kieoaeli, kidomborítja. Az építészet az, amely a tanyákat, a falvakat, s a városokat megteremti és így egy kultúrára és civilizációra a legközvetlenebb bélyeget nyomja rá. De az építészetnek ezenfelül az a nagy jelentősége is van, hogy amikor egy-egy család életfolyamata számára biztos medert teremt, az ember legbensőbb magánéletét teszi lehetővé, sőt kialakítja.

Az építészet már az emberiség történelmi korszakától kezdve társadalomalakító és történelemformáló tényező volt: megszabta egy-egy népnek és egy-egy társadalomnak a fejlődési menetét is, Ez a hatás aszerint volt kisebb, vagy nagyobb fokú, amint egy egy társadalom falulakó volt inkább, vagy városlakó.

Ennek megfelelően történelmi jelentősége főleg a város-lakó népek és társadalmak életében mutatható ki. Tudjuk a történelemből, hogy a leginkább városlakó népek az ókori görögök voltak, akiknek államai: a polisok, csupán egy-egy várost foglaltak magukba. Minden város egy-egy államot alkotott. Ortega szellemesen fejtegeti a görög-római világ kialakulását a városok építése kapcsán. Szerinte a görög, illetőleg római város egy „lyuk“-kal kezdődött. Ez a lyuk volt a fórum, az agóra, a város középpontja, a köztér és ezen tér körül épült fel a város. A város valójában tehát ezt a közteret, az agorát határolta el a mezőktől, a földtől, a természettől s a várost alkotó házak elsődleges célja is szinte a köztevékenység eme színhelyének a megteremtése volt. A város tehát voltaképen a mezők megtagadása. Ettől

az időtől kezdve van két tér: a racionális város és a vegetatív mező. Ettől az időtől van különbség a jus és a rus között, *ettől* az időtől kezdve találkozunk — szemben a rusticus mezővel: az eddig létezett egyféle térrel — a térségnek egy egészen új fogalmával amelynek révén az ember megszakította közösségét az állat és növényvilággal s egészen nyíltan, valami kimondottan emberi telepet teremtői,

A természeti térséggel szemben az emberi térségnek ez a lázadása azonban csak ideig-óráig érvényesült, mert hiszen a népvándorlás során a természetes tér, a vegetatív mező elsodorta az emberi teret: a népvándorlás germán, hun, íatár, arat} nép si a Földközi tenger melléki városkultúrát meghódították. Ez a meghódítás éppen abban az időpontban történt, amikor a városi civilizáció már az emberi fejlődés dekadenciájába torkollott.

Spengler faires munkájában kimutatja, hogy korunk Európáját ugyanazok a tünetek jellemzik, mint a görög-római kultúrát a hanyatlás korában, vagyis abban az időben, amikor a városi civilizáció már teljesen elszakította az embernek, mint a természet legtokéletesebb teremtményének gyökérszálaít az őt létrehozó, megteremtő természettől. Talán a népi irányzat mind erőteljesebb érvényesülésével párhuzamosan fellépő az a nagy vita, amely ma a népi és urbánus leifogás és világnézet között immár az építészet terén is -jelentkezik a mai európai társadalomnak ösztönös védekezése a dekadenciával, a hanyatlással, az elöregedéssel szemben, tehát a megbetegedett testnek ösztönös gyógyulás keresése.

Ez a gyógyulási szándék mutatkozik meg az európai államoknak a közelmúlt években tapasztalt abban a magatartásában, amely a falu, a föld és a föld népe felé való fokozottabb odahajlásában, tehát a népi irányzat térhódításában figyelhető meg.

Magyar vonatkozásban népi építésze-tről, mint irányzatról — legalább is gyakorlatilag — főként az Országos Nép- és Családvédelmi Alap keretében folyó családiház-építési tevékenység alapján beszélhetünk, így az építészet terén jelentkező nép» és urbánus vitát is jórészt a nép és családvédelem munkája váltotta ki.

Ennek az építkezésnek⁵⁾ *a népi jellegit a paraszti élet formához való alkalmazkodás, a sajátos falusi életszükségletek figyelembe vétele biztosítja* Az ONCSA falusi házai ugyanis *a táji jelleget és a népi hagyományokat* érvényre juttatják és megőrzik. Egyszersmint a korszem követelményeknek megfelelően az egészségügyi feladatokat elsősorban oldják meg.

Ez a faluépítés fordulót jelent a magyar építészet történetében, mert általa építészetünkben is végre Eagyobb arányokban, szóhoz ju* a magyar sajátosság és egyéniség. Általa gyakorlatilag is fellép a magyar népi építészet, amely a Képben nem kísérleti tárgyat, nem elenden anyagot lát, hanem az egyetlen termő öserőt, amely a kezdeményezéseket én kísérleteket nem *viseli*, hanem *ieremii*, Ez az építészet a nép felé ösztönzésért, szellemiségért, az évszázados gyakorlat alapján kialakult tapasztatokért, hagyományokért fordul, hogy az építészet terén is azt adja számára korszerű lármákban, amire életmódjánál és lelki alkatánál fogva szüksége van, *B* hogy a magyar táj településének arculata is úgy iegyén *európai*, hogy megmaradjon magyarnak, s úgy legyen *magyar*, hogy megmaradjon európainak. A cél az, hogy a magyar táj az általános humánmoak ne *gyarmata*, hanem *műhelye* legyen.

Ennek az új magyar építészetnek népi irányzatát urbánus körök erős kritikával illetik s a magyar falvakban az

1) Lásd részletesen: Kaba Rezső: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap házépítő munkájáról. — Nép és Családvédelem 1941. december, — és Tóth Kálman Géza: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap 1943. évi ház tervei. — Nép- és Családvédelem 1943. január

„agrarcivilizáció“ meghonosítását követelik a nagyvárosi építkezés technikai, mechanikai vívmányainak: az emeletes bérház rendszernek formájában. Ezzel az állásponttal szemben, amely *építőművészet* (esztétikai) és *kényelmi*, (civilizációs) szempontokra támaszkodik, a népi építészetet a magyar falvakban a fentiekén kívül az alábbi *társadalompolitikai* érvek teszik szükségessé:²⁾

1. Az ember legelemibb életszükségletei között tartozik a lakás. Az építészet legfontosabb feladata kétségkívül *az ember szociális igényeinek kielégítése*, ez pedig leginkább a kis családi házak építésével érhető el. A gyakorlati áiiamvezetésnek és társadalomszervezésnek épp úgy, mint a szellemi, irodalmi és művészeti megnyilatkozásoknak minden tekintetben, de különösen az emberi otthonok, a lakás tekintetében azt kell biztosítani, amire az embernek szüksége van, részint sajátos belső egyéniségéből, részint a külső természeti viszonyokból következőleg,

Az otthon kérdése, az élet nagy problémája: ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát. S ezt a feladatot csak úgy lehet eredménnyel megoldani, ha az építészet nem akarja a társadalom egészséges fejlődésének útját megzavarni, hanem az emberek lelki beállítottságának tiszteletbentartása mellett a szükségességet elégíti ki. Csak az esetben lesz a lakás családi otthonná, ha a családot, mint egyetlen egészet abroncsként összetartja, pihenést, vigaszt, erőgyűjtést nyújt számára, ezáltal társadalmi együttműködésre, államépítésre képessé teszi.

A magyar falvak fehérre meszelt, az utcára homlokkal épített parasztházai a magyar tájnak, a magyar népieteknek s a magyar életviszonyoknak ilyen szükségképpeni ered-

²⁾ Vesd össze: Füsti Molnár Sándor; Lakás vagy otthon lesz e az épülő családi ház, *Nép és Családvédelem*, 1941, október, és *Társadalom politikai megjegyzések a népi és városi építészet vitájában*, *Nép- és Családvédelem*, 1943, június.

ményeként jöttek létre. S a fejlődésnek ezt a vonalát folytatja most a népi építészet, amikor a magyar falvakban a népi hagyományokba és a táji jellegbe szervesen beleilleszkedő, kertes családi házak telepeit teremti meg szerte az országban.

2. A családi otthonnak különösen nagy társadalom politikai fontossága népesedési okokból, tehát a sokgyermekes családok szempontjából van. A sokgyermekes család egyetlen egészséges életkerete a kertes családi ház lehet. A nagyvárosi élet- és települési forma nem kedvez a nyugodt, békés családi élelinek. A nagyvárosi lázas rohanás, bajsza nem teszi azt lehetővé, hogy az emberek családjuknak kellő mértékben éljenek. De emellett gyermeket nevelni, sétáltatni csecsemőt kocsiban tologatni az ötödik-hatodik emeleti lakások viszonylatában szinte leküzdhetetlen nehézségeket jelent.

3. További nagyon fontos, társadalompolitikai szempont az otthonok építésénél a *szeretet* kérdése. A szeretet fogalmát a mai keresztyénietlen, rideg, materialista civilizáció kigúnyolta, pedig a szeretet a társadalmi szervezet kohéziója. Centripetális erő, mely a széthulló társadalmat egységes keretbe: néppé, nemzetté, állammá tömöríti. S a szeretetnek egyetlen menedéke ma a család, s a család legelsőrendű biztosítója *a külön otthon*. A családi otthonok tehát a szeretet várai.

4. A szeretet mellett az egyéniesség is szükségessé teszi társadalompolitikaiig a külön családi házakat. Az egyéniség, minden egyes ember külön sajátos lelkisége irányítólag hat a lakásépítés terén is. A falanszter rendszer éppen ezért utópia, melyből sohasem lesz olyan életforma, hogy abban az emberek emberi módon érezhessék magukat. A lakásnak olyannak kell lennie, hogy az valóban otthon legyen, hogy a család, a lakók azt valóban olyannak tekintsék, melyet a család minden egyes tagja szeret is, s szívesebben tartózkodik odahaza, mint másutt. A falanszternél, pl. a nagyvárosi sokemeletes bérház-rendszerénél nemcsak

belőle hiányzik a szeretet, hanem kietlen sivársága miatt *iránta* is.

5. Ma a világvárosokban milliós embertömegek vannak összezsúfolva. Ez a zsúfoltság a lakásépítés technikájának függőleges dimenziója következtében egyre inkább fokozódik, A falu vízszintes síkban *terjeszkedik*, a város a sokemeletes körönetegek, a felhőkarcolók szaporodása révén függőleges irányban *zsúfolódik*. Ebből értelemszerűleg az következnek, hogy ott, ahol az emberek zsúfolódnak, a fizikai közelség révén érzelmileg, egyénileg, lelkileg is közelebb kerülnek egymáshoz. E helyett láttuk azt a paradoxont, hogy a város a lakásépítés tömeghalmozó irányzata következtében a társadalmat teljesen szétporlasztja, a felebaráti érzést az emberekből kilúgozza s az egyes egyént a boldogtalan magányosság állapotába taszítja. A nagy város *bolyongója* egyedül van, pedig lépten-nyomon más-más emberbe ütközik a sokadalom hullámszásában. De a nagyváros *lakója is* egyedül van, pedig alig pár centiméteres rabc-fal választja el a sokemeletes bérházban egy hasonlóan magányos embertársától. Nincs közösség, amely a nagyváros lakója számára lelki téren a társas ösztön kielégítését hozná. A modern nagyváros családtalan embere nem tagja semmiféle közösségnek, legfeljebb egy vállalatnak, amelynek szolgálatában dolgozik s amelyet az emberek kicsinyes féltékenysége és gyarlósága miatt gyakran szívből utál

Ez a magányosság társadalompolitikailag azért veszélyes« mert kivetítődik a külső világra is. A társadalomban lévő nagy összekötő kapcsok meglazulnak s az elszigetelt és magányosan élő ember a körülötte lévő világot is szubjektíve, mint lazán összefüggő atomok értelmetlen káoszát fogja fel. Ilyenkor inog meg a közösségi érzés, a nemzet- és fajszeretet, a családi érzés az emberekből.

A faluban mindez hiányzik s ezért van az, hogy minden államalkotás és társadalomszervezés számára a falu a legszilárdabb alap. A város és falu nemcsak az egyes

emberek, de a szellemiség és közfelfogás tekintetében is polaritást jelent. Idealizmus és materializmus, szerénység és pökhendiség, alázat és nagyképűség, bajtársiasság és legázolás, hit és hitetlenség, szemérmesség és prudéria az, amit egyfelől a falu, másfelől a város képvisel

Mindez a falusi élet és települési formáknak a városokban való meghonosítását techné kívánatosá, oem pedig fordítva, a falu és a mezőgazdaság városiasítását.

6. A nagyvárosi lakás elképesztő civilizációt hoz: az összkomfortos kényelmet. A társadalompolitikának azonban az összkomfort ellet a is fel kell emelnie a szavát Ez a tiltakozás nem reakció, hanem a küzdőképes szélien,nek, az építőerőknek józan féltése. Az összkomfort a lakások elmechanizálása révén az embert szerfölött elkényezteti és elpuhítja: csodákkal veszi köm! és elködösíti előtte azt, hogy az élet továbbra is változatlanul örökös harc és küzdés, mely állandó halálos veszélyekkel fenyeget. A társadalom politika feladata, hogy az embereket a mindennapi élet ezerfajtájú küzdelmében támogassa, erősítse és küzdőképessé tegye. Ezért juttat a magyar szociálpolitika kertes családi házakat, melyekben egy-egy sokgyermekes család a min» deanapi kenyérért való küzdést eredményesen, de énére léből folytathatja.

7. De nemcsak a társadalompolitika, hanem a magyar nemzetgazdaság jövője is a faluépítés mai irányzatát teszi szükségessé. Magyarország nem Amerika, ahol gigantikus mezőgazdasági üzemek, gabonagyárak, gépesített agrár-civilizáció aknázza ki a végtelen és lakatlan termőföldek kincseit. Magyarország eléggé benépesült ország, ahol a népesedés üteme épen az osztódási követeli meg a mezőgazdaság vonalán. A földbirtokpolitika és a földreform állandó égető problémája a magyarságnak. A magyar mezőgazdasági fejlődés iránya a Kertmagyarország felé mutat, A háború utáni európai újarendezés a magyar gabonatermékeket valószínűleg ki fogja szorítani a piacokról, A ten-

gerentúli és orosz búzamezők agrárcivilizációjával a magyar mezőgazdaság a versenyt nem tudja felvenni. Ellenben a gyümölcs és kerti vetemények tekintetében piacképesek maradhatuak. A Kertmagyarország kialakulása pedig mezőgazdaságunknak még további osztódásával fog járni. Így az építészet terén akarva akaratlanul nem marad más lehetőség, mint a kertés családi házak további szaporítása.

* * *

De nemcsak magyar viszonylatban, hanem általános-ságban is a fentiekhez hasonló megállapításokat kell tennünk. Az ember a népi és faji sajátosságokból és a táji jellegből szükségszerűleg következő *természetes* életformák közül érzi otthonosan magát

A földön ma két milliárdnyi ember él, olyan nagy mennyiség tehát, amelyet az emberiség létszáma soha a történelem során egyetlen korszakban, meg *mm* közelített. Ecnak ellenére azonban a föld felülete még ma is nagyrészt lakatlan. Az emberiség terjeszkedésére« lakásépítésre, szaporodásra tehát még mindig szinte beáíhatatlanul nagy lehetőségek állanak rendelkezésre. S hogy ennek ellenére mégis hatalmas, egeket verő felhőkarcolókkal telehintett világvárosok épülnek, a oelyek az emberiséget egyetlen falanszterbe zsúfolják össze, azt azzal az egyszerű közgazdasági okkal magyarázhatjuk meg, hogy a föld felületének bizonyos poíitjai, amelyek részben ipari, részben pidig köz lékedé «ügyi okok miatt a mai társadalmi és gazdasági szerkezet következményeként csomópontokat képeznek.

A világvárosok és a világvárosok felhőkarcolói, hatalmas bérházai tehát nem építőművészeti, esztétikai, még kevésbbé kényelmi: civilizációs szempontok fohián jöttek létre, hanem a fentebb említett közgazdasági szükségszerűségek eredőjeként. Az esztétikai (építőművészeti) és civilizációs (kényelmi) szempontok csupán másodlagos, járulékos természetűek. Ezért nem lehet erőszakolni a mezőgazdasági tér közepére egy bérpalotát s ezért nem lehet a mezőgaz-

dasághoz, amely voltaképpen egy organikus termelési folyamat, szemben az ipari termelés mechanikus folyamatával, az ipari tehát a városi életforma és gazdálkodás kellékeihez szükségszerűen hozzátartozó életkeretet: az összkomfortos épülethalmazt szükségtelenül hozzáidomítani.

Viszont éppígy az amerikai világvárosok felhőkarcolóit sem lehet fenntartás nélkül szükségtelen, tehát természetellenes alkotásokként kárhóztatni, mert ezekben az élet hatalmas lendülete, üteme a közgazdasági és közlekedési szükségszerűségek érvényesülnek. A világváros felhőkarcolója voltaképpen a vertikális dimenzióban: a légtérben való terjeszkedés, melyet elsősorban a zsúfolt városok rendkívül nagy telekárainak minél gazdaságosabb kihasználása indokol. A telek ára és értéke 1 emelet és 50 emelet esetében is ugyanakkora, viszont ennek az értéknek a kihasználása az emeletek számainak fokozásával sokkalta inkább lehetséges, mert hiszen a légtérért fizetni nem kell. A másik szempont, ami a felhőkarcolók szaporodását magyarázza, a nagyvárosok közlekedési problémái. Egy többmillióos világváros, hogyha csupán földszintes házakból állana, akkor olyan mérhetetlenül nagy területre terjeszkedne ki, hogy benne a mai modern élet által megkövetelt gyors közlekedés teljesen lehetetlen volna, A felhőkarcoló-építkezés tehát egy-egy világváros kiterjeszkedését összeszűkül és a benne lévő forgalmat a vízszintes síkról nagyrésztben a függőleges síkra tereli át. Egy amerikai, felhőkarcolókkal beépített metropolis forgalma már túlnyomórésztben a függőleges irányú közlekedésben, liftek és lépcsők közbeiktatásával bonyolódik le.

Nem lehet tehát megfellebbezhetetlenül azt jelenti ki, hogy a városi építkezés káros az ember érdekeire. Elismerjük, hogy a város épen úgy hozzátartozik az emberi társadalom életéhez, mint a falu. Azonban azt is el kell ismerni, hogy ma újból olyan korban élünk, amikor a város és a falu közötti egészséges egyesúly megbomlott és a város, tehát a civilizáció térhódítása a faluval, mondjuk a

kultúrával szemben már az emberiség jövőjére is veszélyes kezd lenni. Ez a veszély fennforog, mert hiszen az embert, mint a természet fiát kiszakítja a természetből, elkényelmeseíti, mesterkeltté, szinte mondhatnók homunkulusszá teszi.

A város volt az kétségkívül, amelynek révén ez a mai csodálatos és szinte mesebeli emberi civilizáció kifejlődött. A város volt az kétségkívül, amely amellet, hogy az embereket közel hozta egymáshoz, a vándorló, nomád, tehát mobil életformák helyébe, a stabil, helyhez kötött, tehát az időt és az emberi együttéléseből származó sajátos energiákat kihasználni képes életformát iktatott. A város egyesítette az embereket társadalommá és ennek folyaményaként jöttek létre a szellemi, művészeti, tudományos és technikai eredmények.

Azonban, miként az ókorban, úgy napjainkban is ez a városodás csak bizonyos fokig egészséges. Addig, amíg az embert a természet törvényszerűségeinek a hstása alól nem vonja ki s nem létesít az emberek összezsúfolása céljából szükségtelen körengetegeket.

A természetellenes, szükségtelenül erőszakolt törekvésekben mutatkoznak meg tulajdonképen egy kultúrának hanyatló tünetei, épen azért, mivel természetellenes ügyet szolgálnak. Minden organizmus és így az emberi társadalom is, tehát az emberi kultúra is csak addig virágzik és fejlődik, amíg törekvései a természet törvényeivel, általában a természetességgel párhuzamban vannak. A dekadencia ott kezdődik, amikor a túlfejlődés mesterkelttséget és természetellenességet idéz elő.

Spengler figyelte meg, hogy hatalmas arányú épületek létrehívása hanyatló korszakok kísérő tünete. Az emberi társadalom eltömegesedése, az elitet képviselő s így vezetésre hivatott kisebbségeknek a tömegek által való teljes szublimálása teremti meg a nagy arányokat, a kolosszalitást, a nagyméretűséget. A széles kiterjedésű tömeg igyekszik mindent a maga képére és hasonlatosságára formálni.

Ezt a jelenséget, mint a fényt az árnyék szükségszerűség követi a vidék, a síkföd fokozatos evakuálása, elnéptelenedése: az emberek a csillogó, csábító városokba tódnak. A város felfalja a vidéket, —mert mintahogy fentebb is említettük — csupán ezáltal tud szaporodni, növekedni. De a várost nemcsak emberáiorányában, hanem egyébként is a falu táplálja s legtöbbször neki is keli vérével megvédelmeznie. A bajba kerülő „messze város“ védelmére „Jánosnak“ kell „gyürkőznie“ és „rohannia.“

Korunk legnagyobb problémája: a szociális kérdés ia ezzel kapcsolódik össze. A szociális kérdés hamuja alatt voiaképen a lelki kin, az iránytút elvesztett emberi lélek boldogtalanságának parazsa izzik. Az ember kiszakadt azok közül az életformák közül, amelyek számára a harmóniát, a lelki kiegyensúlyozottságot jelentették, kiszakadtak gyökerei az őstalajból, a vidékből, a természetből s belekerült a metropolisok mesebeli hedonizmusának üvegházi melegágyába. A mai társadalomnak ezt az üvegházi jellegét az étatizmus is mutatja: az emberek minden problémájuk, bajuk megoldását az államtól várják. Az üvegházban megvan minden ahhoz, hogy a növény fejlődjék, csak épen az a baj, hogy most már nem önmagától *növekszik*, hanem *mesterségesen* fejlesztik. A növekvés és a fejlődés, a virágzás és a gyümölcsözés csupán addig van meg, amíg a mesterkedés ráirányul; mihelyt ez megszűnik, megszűnik az üveghaai kultúra is.

Ez a körülmény a szociális feszültség mellett korunk egy másik égető problémáját: a népszaporodás gyors és fenyegető visszaesését is előidézte.

Az ember, ahogy elszakadt a földtől, a természettől s bekeveredett a civilizációba, legtermészetesebb ösztöneinek, az ön- és fajfentartás ösztöneinek a folyamata is a civilizáció hatása alá került. Ez a hatás satnyulást idéz elő. A nagyvárosok a természethez szorosan hozzátartozó ember számára természetes életszükségleteit: a napfényt, a levegőt, a vilá-

gosságot, a meletet csupán mesterséges úton, agyafúrt mechanizmusokkal tudják biztosítani. A nagyvárosok civilizációs áldásainak hatására az emberi vegetáció megáll s a városok úgyszólván csak bevándorlás útján tudnak szaporodni. A civilizáció megindul a falu felé is, a születések száma mindinkább csökken, fellép a társadalom előregedésének a folyamata. Mindezek hatására egy új állami funkció bontakozik ki, a *népesedéspolitika: az emberi vegetáció üvegházi melegágya*. Minden szerves lény legalapvetőbb ösztöne, a fajfenntartás az emberi fajnál már mesterséges ráhatásokat igényel.

Mi az oka ennek a veszélyes folyamatnak? Helyesebben hogyan lehetne ezt megakadályozni? Talán nem túlozunk, amikor azt mondjuk, hogy annak az annyiszor kigúnyolt mondásnak a gyakorlati alkalmazásával, amely szerint: „Extra Hungáriám non est vita, si est vita non est ita“. — vagyis vissza kell adni, illetve biztosítani kell az emberi élet számára a *természetes* életformát. A magyar csak a magyar életközösségben érzi magát jól, csakúgy, mint ahogy a szőlőtőke a déli lejtőjű hegyoldalon. A magyar számára valóban az élet csak Magyarországon képzelhető el, az ezen kívüli élet nem az élet teljességét jelenti neki.

Tamási Áron nagy regénye, az Ábel-trilógia ezt a tanulságot domborítja ki meggyőzően. Ábel az őt nyugtalanító nagy kérdésre, hogy mi célra vagyunk a világon, a gyökeresen idegen környezetben, Amerikában találja meg a Columbus tojásszerű választ: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol *otthon* legyünk benne!“

Nem lehet tehát erőszakolni a városi építészeti formákat olyan körülmények között, amelyekben a csupán elvont l'art pour l'art és kényelmi szempontok érvényesülnek. A városi építészeti formanyelvet tehát nem szabad a népi építészet rovására érvényesíteni. Ez a tétel természet szerűen fordítva is áll, azonban csupán bizonyos vonatkozásokban. A népi építészeti jellegnek, mivel a népiség épen

a faji sajátosságokat tartalmazza, a városi építészetben is jellegszerűen ki kell domborodnia. Az egyensúly a fontos, amelynek a társadalom és a kultúra fejlődése érdekében úgy kell meg kellennie minden téren a városi és falusi életforma között, így tehát az építészet terén is, hogy az alkalmazkodjék a népi sajátosságokhoz és az illető nép eszejárásának belső törvényeihez,

S ez talán annak a roppant immunens értéknek a megóvása is, amelyet európaiságnak nevezünk, mert valahogyan a város és falu megbomlott egyensúlyát a mai Amerika és Európa egymáshoz viszonyításával illusztrálhatjuk: amiként a mai várost a falu feleslege alkotta meg és táplálja, épügy Amerikát is az európai kivándorlás hatalmas dagályai teremtették meg s tolják át a történelem súlypontját lassan az Újvilágra.

Fejtegetéseink végső konklúziójaként város és falu közötti egyensúly megóvásának az elsőrendű fontosságát kell megállapítanunk, ez pedig csakis úgy képzelhető el, ha az építészek nem csupán szakmájuk vonatkozásaival vannak tisztában, hanem az egész társadalom, társadalom törvényszerűségei, fajtájuk sajátosságai és a táji jelleg felett is megfelelő áttekintéssel rendelkeznek. Ez az építész volna az úgynevezett *szociológus-építész*, amely nem csupán a l'art pour l'art» tehát járulékos szempontokat akarja érvé nyesíteni és erőszakolni az építészetben, hanem az építészetet, mint kifejezetten emberi valóságot, mint a művészetek legéletteliőbb és legvalódibb, legreálisabb és a társadalmi élet formáit leginkább alakító és kifejező ágazatát tekinti és alkalmazza.

A mai társadalom eltömegesedését egy ezzel ellentétes irányú folyamat kíséri. A hegeli dialektikának megfelelően a tézis mellett az antitézis itt is tapasztalható, a polaritás a társadalmi jelenségekben is érvényesül. A tömegesedés kivált egy egyre inkább szűkülő folyamatot is. Ez az, amit

specializálódás alatt értük manapság. A specializálódás káros társadalmi hatásait már Ortega is észrevette, sőt szerinte ez az egyik oka a tömegek lázadásának. Ortega ezt a specializálódást „szaktudományi barmarizmus“-nak nevezte. A tömeg olyan nagy számmal termeli ki a szakembereket, hogy az érvényesülés az egyes szakmákban, foglalkozásokban, tudományágakban stb. csak úgy lehetséges, ha az egyén vizsgálódása, érdeklődése, kutatása, megismerése és munkálkodása mind szűkebb és szűkebb területre szorítkozik. A horpadt mell és a vérszegénység az, ami ma a követendő célszerű út. Hol vannak ma már az Aristoteles-, vagy Sokrates-szerű, vagy csak akár a Brassai Sámuel-féle polihistorok?! Ha oéhsnéba egy-egy H. G. Wells, vagy Németh László fel is bukkan a szellemi horizonton, az enciklopédia felé feszülő igényeket a dilettantizmus vádjával metélik el. A széles látókör, a nagy távlatok felé lendülő ölelés egyre inkább kipusztul az emberekből. Ma, a kétmilliárdnyi ember között abszolút számban véve is kevesebb igazi „művelt ember“ van, mint száz évvel ezelőtt *volt*

Ha ezt látjuk s egybevetjük a nagyvárosok zsúfoló építészetének hasonló tüneteivel: a kifarcellázott légköbméterrel, akkor még a modern ember íausti lelkületét és szellemisségét is kétségbe kell vonni. Hát hol van itt a végtelen felé törekvő nyugtalanság, a határtalanság iránti nosztalgia, hiszen a specializálódás nem a csillagok, nem a kozmikus magasságok felé mutat, hanem egy lefelé szűkülő körmozgással a végtelen csavar törvényszerűsége szerint Bedaux rendszer munkamegosztásának futószalagjára fűzi lel egyetlen modern rabszolgaságban az egész emberiséget. Nem a makrokozmosz, mégcsak nem is a mikrokozmosz az, amely felé az emberi szellem érdeklődése kényszerülve van fordulni, nem a rendszerek, az átfogó ölelések, az összemarkolás világa tárja ki kapuit a tágra nyíló emberszemek előtt, hanem a „téglahordás“, egy-egy atomnak és molekulának előlről hátulra, hátulról előre, keresztül-kasul való be-

barangolása nyesi le az emberi szellem csapongó szárnyait. A specializálódás veszélye ellen sokan joggal vethetik fel az ellenérvet, hogy az emberi szellemnek már nincs más lehetősége a haladásra, egyedül csak a specializálódás. Belátjuk, hogy a természettudományok és a technika a horizontális irányú megismerésnek, a terjeszkedésnek a sorompóit már lezárta előttünk; az ember az egész földet fölfedezte már és lassan talán be is népesíti. De valóban nem volna már más lehetőség, csak a rayonirozás, a meg lévő dolgoknak és ismereteknek a szót parcellázása az azokon való további mély tárcák létesítése céljából? Belátjuk azt is, hogy az európai ember lázas újat akarása, a mindenáron való újszeiűség vezetett el az impresszionista-expresszionista-futurista irányzathoz is, ami talán a művészetekben ugyanaz, mint ami a tudományban és a gyakorlati életben a specializálódás. De az emberi szellemnek valóban le kell-e most már mondania a nagyvonalúságról, az átpillantásról, a magasságokról; egyszóval a kultúráról?!

Hovatovább, a tudomány annyira széthasodozik, hogy lassan lábujjaink kellemetlen tyúkszemeinek természetrajza is egyetemi katedrát kap, a zöldpaprika mineműsége körül egész könyvtárra való irodalom keletkezik s hovatovább a Nobel-díjat is egy ilyenfajta értekezés fogja elnyerni: „A jobbrahajtás, mint az európai béke és együttműködés biztosítóka“. Ez ma még túlzás, de ha megfigyeljük az egyetemi magántanárok habilitálásának menetrendjét s látjuk azt, hogy a magántanárság az egyes tudományágak csupán egy kicsiny foltjának „megvilágításához“ van kötve, — akkor a jövő fejlődés útján szomorúsággal ilyenféleképen vagyunk kénytelenek regisztrálni,

Ezért kell kívánatosnak tartanunk a nagy összefüggések ismerését az úgynevezett szakemberek számára is. Bővíteni kell szemhatárunkat, hogy csökkenjen a „tudóstanak“, a bölcseségtől távollevő, de azért „tudományos“

emberek száma és helyüket újból s művelt emberfők foglalják el.

S az építészet egyike azoknak az emberi vonatkozásoknak, ahol a fentiekéi különösen hangsúlyoznunk kell épen a lakás és a társadalom szerves összefüggései következtében,

Jöjjön tehát a szociológus építész, aki kilépve a laboratórium szűk cellájából ismét a csillagok alatt fog járni!

Füsti Molnár Sándor